

Egyetemi doktori (PhD) értekezés tézisei

***A zen mint filozófia, illetve
a zen buddhizmus mint tudati háttér fogalmának vizsgálata
Nisida Kitaró *Dzen no Kenkjú*
című írásának szemelvényei alapján***

Soós Sándor

Témavezető: Dr. Bugár István

DEBRECENI EGYETEM

Modern filozófia Doktori Iskola

Debrecen, 2013.

Nisida Kitaró és a zen-buddhizmus

Nisida Kitaró (1870–1945) a 20. századi japán filozófia egyik kulcsfigurája, az önálló nyugati típusú japán filozófia egyik legnagyobb hatású alkotója. Szövegei és gondolatai minden filozófiával foglalkozó japán számára a mai napig alapművek. A nevéhez kötődő Kiotói Iskola gondolkodók egész sorát nevelte ki, e szellemi műhely hatása és működése pedig a mai napig tart. Nisida és a kiotói csoportosuláshoz köthető alkotók a második világháború lezárulásáig a nyugati filozófia Japánban történő első összegzésének munkáját végezték el, és így az egyetemes filozófiatörténet számára alkotottak maradandót. Ám műveik részét képezték egy másik, archaikus hagyománynak is, amely a buddhista filozófia élő tagjaként a jellegzetesen japánnak tartott zen bölcséleti irodalmához tartozott.

A Nisidát fordításban olvasó nyugati ember számára sokszor nem is válik világossá, hogy a japán alkotó milyen mélyen, milyen sok szállal kötődik a keleti kultúra buddhista mélyrétegeihez. A filozófiai fogalmak kezelése és értelmezése Nisida szempontjából a buddhista ismeretelmélet talaján valósul meg, a buddhizmus praxisából merített személyes tudati élmények kontextusa által kialakuló világkép látószögén keresztül. Életművének vizsgálata ezért megköveteli a buddhista filozófia és a zen beható elemzését és értelmezését.

Különösen igaz mindez Nisida Kitaró korai főműve, az 1911-ben megjelenő *Dzen no Kenkjú (A Jó kutatása)* esetében. A szöveg, amely a szerző nevét ismertette, első olvasatban a nyugati filozófia vonulatainak, és a Németországban, illetve Amerikában megszülető kísérleti pszichológia, Wilhelm Wundt (1832–1920), William James (1842–1910) eredményeinek japán összegzése, amely mégis tökéletesen önálló, önmagában értelmezhető és olvasható alkotás. Az anyanyelvű olvasó szemével nézve a szöveg Nisida „legnyugatiasabb” írása, amely utalásaiban és elemzéseiben szinte kizárólag nyugati szerzőkre koncentrál, de éppen ezért a szerző minden más művénél jobban alkalmas a buddhista ismeretelmélet rejtett kapcsolódási pontjainak vizsgálatára.

A disszertáció célkitűzése

Jelen disszertációban ezért Nisida korai főművének, a *Dzen no Kenkjú* második fejezete első, második és harmadik szakaszának általam lefordított szövegét alapul véve megkíséreltem felvázolni, mit jelent egy 20. századi filozófiai mű esetében a *zen mint tudati háttér*, illetve hogyan mutatható be a *zen mint filozófia*. Fordításom kísérlet a nisidai terminusok magyarra ültetésére, és egyben előtanulmány a teljes szöveg fordításához.

A választott szöveg elemzése kényszerűen több tudományterület között helyezkedik el, amely igen nehéz helyzetet teremt: A részterületek alapismereteit követeli meg több irányból, kiemelve a filozófia, filozófiatörténet, orientalisztika, buddhológia, japanológia, pszichológiatörténet, és érintőlegesen a humánológia tárgykörét. Nisida kutatása egyben a különböző tudományterületek és kultúrák találkozásának a kutatása is.

A nisidai alkotást általánosságban elemző európai nyelveken született írások, főként a *Dzen no Kenkjú* esetében, elsősorban a szövegben egyenesen megjelenő nyugati vonatkozások és egyértelmű hivatkozások vizsgálata kapcsán értelmezik a művet, de ezzel együtt született értekezés vagy részfejezet az anyag konfuciánus, taoista és a Tiszta Föld buddhista iskolája tanításainak elemeit mutató értelmezésének tárgyában is. A japán kulturális hagyomány, amely egy klasszikus műveltséggel bíró gondolkodó szellemi alapját jelentette, mindegyik felsorolt irányzatra egyaránt támaszkodott, saját, belső szintézisben kezelve azokat. Ez a nyugati olvasó és elemző szempontjából annyit jelent, hogy az alapokat és gondolati struktúrákat feltárni kívánó vizsgálat az áttekintendő anyag nagysága miatt csak egyes elemek kiragadására törekedhet. A minden részletre kiterjedő, átfogó elemzésre csak egy enciklopédikus terjedelmű monográfia vállalkozhat.

Nisida teljességében csak a zen felől válik érthetővé

A disszertáció célkitűzése szerint Nisida szövege kapcsán a zen hagyományt állítja a vizsgálódás középpontjába, amelyet a japán szerző személyes életrajzi vonatkozásai indokolnak: Nisida életének egy időszakában maga is a zen aktív gyakorlója volt, így ezt a tanításrendszert nem pusztán elméleti síkon ismerte és értelmezte. Igen mély belső átélés és szellemi tapasztalat keretein belül határozta meg egész világképét a *zen megvilágosodás* tudati háttere. A személyes aspektus Nisidánál a buddhizmus tapasztalást és gondolkodást egyaránt átformáló önátalakítása, önátalakulása.

A disszertációban a zen mahájána gyökereinek feltárása is fontos szerepet kap, hiszen e nélkül az irányzat belső struktúráinak felvázolása nem is volna lehetséges.

Az elemzés gondolatmenete

A disszertáció első fejezeteiben áttekintem Nisida életművét, annak zen vonatkozásait és a *Dzen no Kenkjú* felépítését. Összefoglalva bemutatom a lefordított szövegrészletet, arra is kitérve, hogy miért választottam elemzésemhez az írás második fejezetének első három szakaszát.

A továbbiakban felvázolom a tudati háttér fogalmát, annak strukturális vázlatát a nisidai szöveg speciális követelményei szerint alkalmazva.

Ezt követi a *zen mint filozófia*, valamint a *buddhizmus mint filozófia* tárgykörének vizsgálata. Ehhez kapcsolódik a *zen bölcsesség* fogalmának elemzése egy forrásszöveg, a *Szív-szútra* alapján történő kibontása szerint, majd a *zen filozófiai módszertanának* bemutatása szintén egy adott szöveg, *A Négy Alapelv* Nisidát magyarázó feltárása alapján.

A *testen nyugvó tiszta tapasztalás* definícióját kifejtve elemzem mind a buddhista, mind a sajátosan kínai test fogalmat, mind pedig a *tiszta tapasztalás* buddhista értelmű megvalósulásának kategóriákként leírt fokozatait. A *tiszta tapasztalás* teljes megvalósulása az ember vonatkozásában a *megvilágosodás*

fogalmához kötődik a buddhizmus és a zen saját nyelvezetében. A zen mint a mahájána *madhjamaka* iskolájának hajtása, *hirtelen megvilágosodásról* beszél, azaz a megismerés és tudati funkciók intuitív, villanásszerű és nem előre jelezhetően megvalósuló átalakulásáról. Ezzel együtt rendszerében ismeri és felmutatja a tudat funkcióinak egymásra épülő, fokozatos változásait is, amely a zent a *jógácsára* buddhista jógagyakorlataihoz közelíti. A Nisida-életrajz tartalmazza a megvilágosodás mindkét itt említett elemét: A *Dzen no Kenkjú* a hirtelen megvilágosodás *elérése után*, ám annak majd két évtizedig tartó fokozatos tudati feldolgozása *előtt és közben* született.

A *tiszta tapasztalás* Nisida olvasatában a tudatosság villanásszerű és fokozatos átalakulása, amely a valóság helyes megismerését teszi lehetővé.

A fejezetek összeállításánál kiemelten törekedtem arra, hogy a buddhizmus tanítási és értelmezési formáit ne a nyugati filozófiában fellelt vagy fellelni vélt szövegrészekben megjelenő (bár sokszor csábító lehetőséget kínáló) analógiákkal világítsam meg, hanem, amennyire ez lehetséges, maradjak meg az adott kereten, a buddhizmus ismeretelméleti rendszerén belül. Ezzel összhangban, vigyázva arra, hogy a szöveg arányait ne bontsam meg, ahol csak lehetett, lábjegyzetbe emelve közöltem a szakaszokra vonatkozó forrásszövegek fordítását. Ez egy adott elem önálló vizsgálatának fontos feltétele.

A nisidai szöveg vizsgálatának módszere

Az elemzés elsődleges módszereként a zen filozófiai struktúráit a lefordított nisidai szöveg szemelvények kiemelt mondatai köré építve vizsgálom. Így a disszertáció munkamódszere nem Nisida szövegének szisztematikus elemzése, és nem is a zen önmagában való bemutatása, hanem két, egymást magyarázó hagyomány, az *archaikus* és a *modern* egymással történő párhuzamba állítása. A párhuzamok megvonása sokszor igen tág területeket is felölelhet, módszerem indoklását ezért külön fejezetben, a *tudati háttér* fogalmának bemutatásánál és tárgyalásánál végzem el. Egy adott nisidai mondat a disszertáció fejezetben más-más helyen is megjelenik, az értelmezés függvényében. A disszertáció ezzel együtt részekre bontva, de teljes terjedelmében részét képezhetné a *Dzen no Kenkjú* egyben kiadott szövege jegyzetanyagának. Olyan szerkesztésben is közölhető lenne tehát, mint a most a szövegbe beemelt nisidai passzusok lábjegyzete. Ebben a vonatkozásban a Nisida-szöveg teljes kiadásának előkészítő munkájának is tekinthető.

A vizsgálat, különösen a szövegszerűen nem jelölt buddhista utalások esetében, az eredeti japán nyelvű szöveg fogalomjeleken és japán szóhasználaton alapuló elemzését is magában foglalja. Ez a *Dzen no Kenkjú* hipertextuális kapcsolatainak buddhizmushoz kötődő rétegének feltárása.

A Nisida szöveg vizsgálatának eredményei:

I. A testen nyugvó tiszta tapasztalás fogalmának megalkotása

A *Dzen no Kenkjú* egyik központi szerepet kapó fogalma a *tiszta tapasztalás* Wundtól és Jamestől átvett kategóriája. Ám amikor Nisida egyik kiemelt gondolati elemként a nyugati filozófia és pszichológia fogalmát értelmezi, nagyon sajátosan, a nyugati értelmezéstől gyökeresen különböző kiindulási pontból tekint erre a terminusra. Egy japán számára a nyugati értelemben vett *tiszta tapasztalás* fogalom a zen sajátos aspektusán keresztül válik kezelhetővé: E szerint az a tudati állapot, amely leginkább megfeleltethető a *tiszta tapasztalás* kategóriájának, a testen nyugvó elmélkedés által valósul meg. A keleti rendszer a *testet* állítja a középpontba, abból indul ki, hogy azután ahhoz is térjen vissza. Ám a test fogalma keleten egészen más elemeket is tartalmaz, mint a nyugati test fogalom. India, Kína, Korea és Japán a testiség leírásánál a nyugatitól eltérő utakat követett, követ. India a *jóga* testre vonatkozó tapasztalati rendszerén keresztül, Kína és a kínai kultúra által befolyásolt területek pedig az önálló természettudományos és filozófiai felismerés, kutatás által kialakuló *áramló test* gondolatköre révén a testről és a testiségről a nyugatitól gyökeresen eltérő képet alakítottak ki. (Az *áramló test* általam alkotott kifejezés a *csi/ki* kínai/japán terminusával jelölt valóságalelem állandó változása, mozgása révén definiált testiség leírására.) A *test* és a *testiség* fogalmának vizsgálata így a *test fenomenológiájának* kérdéskörét árnyalja, értelmezi és bővíti ki. Problémákat és sajátos szempontokat vet fel a *test* fogalmának értékeléséhez.

II. A testen nyugvó elmélkedés a keleti gondolkodó számára a filozófia praxisát jelenti

A tapasztalásra és a testre vonatkozó eltérő gondolati kép mind az indiai, mind a kínai és japán kultúra esetében kiegészül egy-egy tökéletesen működő és több szempontból a mai napig bővülő gyakorlati praxisrendszerrel, amely az élet igen sok területét átfogja, sőt működteti. Nem véletlen, hogy Nisida számára a filozófia praxist, a tiszta tapasztalás pedig a mindennapokban megvalósuló gyakorlatot jelentett. A praxis belső rendszerének feltárása és a tiszta tapasztalás buddhista értelemben vett konkrét megvalósulásának vizsgálata a disszertáció lényeges feladata, amelyet az elemzés számára összeválogatott és erre alkalmas buddhista forrásszövegek, A *Szív-szútra*, a *Négy Alapelv* és a *Tíz bika* szövegeinek elemzésén keresztül végzem el. Ezen szövegek vizsgálata segít megérteni Nisida gondolati mintáinak működését, és nagyban hozzájárul a keleti és a nyugati gondolati rendszerek egymást magyarázó megértéséhez.

Ahhoz, hogy a nyugati filozófiát megértő keleti gondolkodás struktúráit felvázolhassuk, definiálni kell mind a *keleti filozófia*, mind a *buddhista filozófia*, mind pedig az elemezni szándékozott *tudati háttér* fogalmát. Ehhez a definiáláshoz maga Nisida is segítséget nyújt, hiszen szövegének mondatai képezik az alapját az egyes gondolati egységeknek. Az elemzés mégsem tekinthető a *Dzen no Kenkjú* teljességre törekvő feltáró értelmezésének, hiszen akkor nem pusztán a keleti aspektusok vizsgálatát kellene előtérbe

venni, hanem ki kellene térni az összes, a szövegben egyenesen megjelenő nyugati utalás és hivatkozás részletes és kimerítő bemutatására. Ez azonban már csak terjedelme vonatkozásában is messze meghaladja ennek a disszertációnak a kereteit. A téma, mint azt láthattuk, határterületek elemzését jelenti, amely sajátos feltárási módszert követel meg.

A vizsgálódás tárgyává tett *testen nyugvó tiszta tapasztalás* fogalma a zen általam megalkotott definíciójának tekinthető, hiszen ez ebben a formában nem jelenik meg a témával foglalkozó szakirodalomban. A *tiszta tapasztalás* terminusának nisidai értelmezése azonban lehetővé teszi a zen ilyen definiálását.

Az értekezés tézisei

1. Nisida „legnyugatibb stílusúnak” mondható korai filozófia főműve, a szinte kizárólag csak a nyugati filozófia és pszichológia eredményeire reflektáló *Dzen no Kenkjú* teljességében csak a zen buddhista tudati háttér vizsgálata mellett elemezhető, annak ellenére, hogy a szerző ebben a művében nem utal konkrétan buddhista szövegekre.

2. A zen irányzata Nisida szövegének olvasása mellett a *testen nyugvó tiszta tapasztalás iskolájaként* definiálható, választ adva a *Mi a zen?* kérdésre, összekötve az archaikus hagyományt a nyugati értelemben vett filozófia Japánban történő feldolgozásával.

3. A *testiség* fogalma a keleti vonatkozások esetében nem fedi az európai *test* fogalmat, hanem szerteágazó elemzés módszerével bemutatandó elemekkel bővül, amilyen az *áramló test* képzete.

4. A zen – mint a *testen nyugvó tiszta tapasztalás* gyakorlati megvalósulása – az *áramló test* képzetének integráns ismeretét is tartalmazza.

5. A zen a *tiszta tapasztalás* megvalósulását a megvilágosodás terminusához köti, rendszerében a megvilágosodás, és a így a *tiszta tapasztalás* megvalósulása, kettős képet hordoz. Egy hirtelen, villanás alatt megvalósuló megjelenési formát, és egy fokozatos tudati átalakuláson keresztül megvalósuló aspektust. Nisida művéhez és a nisidai életmű elemzéséhez mind a két formát messzemenően figyelembe kell venni.

6. Míg a zen önmagában szigorúan praxishoz, konkrét gyakorlathoz kötött megismerési mód, addig az annak eredményein nyugvó, Nisida által megfogalmazott filozófiai feldolgozás mindenki számára szabadon értelmezhető és olvasható. Nisida így a zen filozófiájának sajátos aspektusát jeleníti meg a nyugati olvasó számára.

A szerzőnek a tárgyban megjelent publikációi

1. „Megjegyzések a megalkuvást-nem-ismerő idealizmus iskolájának terminológiájához”, *Huszonöt fennsík. A művészetektől a tudományokig*. Debreceni Egyetemi Kiadó (DUPress), Debrecen, 2011, 223–236. pp.
2. „Anyag vagy energia? – A kínai kultúra »csi« fogalma”, *Nagyerdei Almanach Online Folyóirat* [<http://www.nagyalma.hu> ISSN 2062-3305] 2011/1. 1–13. pp. [PURL: http://filozofia.unideb.hu/na/vol2011_1/8_2011.1_SS.pdf]
3. „Filozófia és praxis: a shugyó fogalma a japán kultúrában”, *Nagyerdei Almanach Online Folyóirat* [<http://www.nagyalma.hu> ISSN 2062-3305] 2013/1, 75–88. pp. [PURL: http://filozofia.unideb.hu/na/vol2013_1/131.07_SS_75-88p.pdf]
4. „Beszélhetünk-e imádságról a népi buddhizmus esetében?”, Hoppál K. Bulcsú – Szilágyi Zsolt – Vassányi Miklós (szerk.): *Áldozat és Ima*, Konferencia kötet, L’Harmattan Vallástudományi Könyvtár, Bp., 2011, 170–179. pp.
5. „A Tigris, a Sárkány..., és a zsoltár”, *Nagyerdei Almanach Online Folyóirat* [<http://www.nagyalma.hu> ISSN 2062-3305] 2012/2, 62–75. pp. [PURL: http://filozofia.unideb.hu/na/vol2012_2/122.04_SS_62-76p.pdf]

Egyéb publikációk

Kötetek

1. *A nyolcvannégy mahásziddha legendája. Indiai legendák gyűjteménye*, A Tan Kapuja Buddhista Főiskola, Bp., 2000.
2. Nacsinák Gergely András – M. Atya – Soós Sándor: *Áthosz, a Szent Hegy*, Kairosz Kiadó, Bp., 2004.

Tanulmányok

1. „Sinran”, *CREDO Evangélikus Műhely*, IX. évfolyam, 2003/3–4. 209-220. pp.
2. „Ikkyú Szójun élete”, *Szerzetes a bordélyban. Shin úrnő nappali álma*, <http://www.terebess.hu/keletkultinfo/soos.html> 2011. 08. 30.

Lektori munkák

Arthur Koestler: *India*. (ford.: Tandori Dezső), Terebess Kiadó, Bp., 1999.

Arthur Koestler: *Japán*. (ford.: Tandori Dezső), Terebess Kiadó, Bp., 1999.

Egy csésze tea Isszával. Kobajasi Issza haikuversei, Orpheus Kiadó, Bp., 2000.

Adámly István: *A nagy kata könyv – Kyokushin karate III.*, Lunarimpex Kiadó, Bp., 2003.

196

Konferencia-előadások

Beszélhetünk-e imádságról a népi buddhizmus esetében?

2009. május 22–23., a Károli Gáspár Református Egyetem és a Magyar Vallástudományi Társaság által szervezett „Áldozat és Ima” vallástudományi konferencia

A megvilágosodás testi jelei a buddhizmusban

2010. május 14–15., a Debreceni Egyetem és a Magyar Vallástudományi Társaság által szervezett „Szent és Profán” konferencia

Thomas Merton zen-buddhizmus képe

2011. november 11–12., a Károli Gáspár Református Egyetem „A vallásfogalmak sokfélesége” vallástudományi konferencia

A Tigris, a Sárkány..., és a zsoltár

2013. február 2, „pulchritudo est splendor veritatis” –Konferencia Dobszay László születésnapjára a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Tanszakának szervezésében

Filozófia és praxis: a shugyó fogalma a japán kultúrában

2013. május 17–18., Interdiszciplinaritás az ezredforduló kulturális életében, a tudományokban és a művészetekben konferencia, Debrecen, a Nagyerdei Almanach Online Bölcséleti Évkönyv; DE BTK Filozófia Intézet; MTA DAB Bölcséleti, Művészet- és Ókortudományi Szakbizottság szervezésében

Ismeretterjesztő előadás

A koldulórendi szerzetesség felépítésének párhuzamai a buddhista és a ferences hagyományban

2012. június 23., Alsóvízivárosi Árpád-házi Szent Erzsébet plébániatemplom, Budapest, 1011, Fő utca
32.